

ZIZIPHORA ТУРКУМИГА МАНСУБ АЙРИМ ЎСИМЛИКЛАРНИ КЎПАЙТИРИШ ВА ХОМ – АШЁСИНИ ТАЙЁРЛАШ

Н.З. Арабова

*Тошкент давлат аграр университети,
Экология ва ботаника кафедраси доценти,
биология фанлари номзоди
arabova_nodira@mail.ru*

N.Z. Arabova

*Tashkent State Agrarian University,
Docent of Ecology and Botany department, PhD
arabova_nodira@mail.ru*

Annotation. Ушбу мақолада *Ziziphora* туркумига мансуб айрим доривор ўсимликларни уруғидан кўпайтириш учун амалга оширилган агротехник тадбирлар, экиш усуллари, ўсимликларни парваришлаш агротехникаси қисман ёритиб берилган. Бундан ташқари ўсимликларни териш, қуритиш ва сақлаш усуллари ҳақида маълумотлар келтирилган.

Key words. *Ziziphora* туркуми, уруғдан кўпайтириш, хом-ашё, қуритиш.

Агротехник тадбирлар. Ўзбекистоннинг барча тоғли ҳудудларида *Ziziphora* туркумига мансуб вакиллар кенг тарқалгандир. Республикамизда кийикўтини экиб ўстириш учун унумдор, текис, бегона ўтлардан тозаланган ва механик таркиби ўртача бўлган тупроқли майдонлар ажратилади. Кийикўтини доривор ўсимликлар экиладиган хўжаликларда уни махсус сабзавот ва озиқабоп экинлар режалаштириладиган майдонларга алмашлаб экиш мақсадга мувофиқдир.

Кийикўтини экиш агротехник талабларига кўра, ажратилган майдонлар 10-15см чуқурликда юмшатилади. Орадан 15-20 кун ўтгач кузда гектарига 15-20 тонна маҳаллий ўғит ёки 40-50 кг дан соф фосфорли ўғитлар киргизиб, 27-30 см чуқурликда ҳайдаб қўйилади. Ўсимликни экиш олдидан тупроқнинг зичлигига ва бегона ўтларнинг пайдо бўлишига қараб ерларни культивация ва бороналаб қўйилади.

Ўсимликни уруғидан кўпайтириш учун яшикчага ёки махсус уруғ экиш учун ажратилган жойдаги тупроққа қум ва оз миқдорда ўғит аралаштириб тайёрланади. Кейин уруғларни сепилади ва устига жуда юпқа, 1-1,5 см қалинликда тупроқ сепилади. Иссиқликни сақлаб туриш учун уруғлар сепилган

яшикчалар ойна билан ёпилади. Намликни меъёрида сақлаб туриш учун сув сешиб турилади.

Униб чиққан ниҳоллар жуда нозик бўлади. Улар эҳтиёткорлик билан битта-битта қилиб доимий жойига экилади. Ўсимлик уруғини катта майдонларга экишдан аввал ер яхшилаб ишланади, ҳар хил ўт ва илдизпоялардан тозалангандан сўнг уруғ сепилади. Ўсимликни катта майдонларга экилганда уруғлар сеялкалар ёрдамида гектарига 6-7 кг дан, чуқурлиги 1-1,5 см, оралик масофаси 45-60 см қилиб экилади.

Кийикўтини тажриба қилиб етиштириш учун 1 м² тупроқни ковлаб, ичига 4 кг органик ўғит, 20 г олтингугуртли аммоний тузи, 30-40 гр суперфосфат ва 10 гр калий тузи солинди. Ерга уруғни 0,5-1 см чуқурликда ва қатор ораси 45-60 см бўлган ҳолатда экилади. 1 м² жойга экилган ўсимликларни 10-20 г аммиакли селитра ва суперфосфат бериб озиклантирилади. Ўсимликни йиғиб-териб олгандан кейин ерни иккинчи марта ўғитланади. Ўсимлик вегетация даврида бўйи 10-15 см га етганидан кейин барг ва ёш новдалари чилпиб чиқилади. Бу иш вегетация давомида 2 марта такрорланади. Мазкур майдончадан камида 4 йил фойдаланилади.

Кўп йиллик ўсимликларнинг гуллаш ва уруғлаш даврида ер устки ҳосилдорлиги (қуруқ биомасса га ҳисобига) гектарига 1350 кгдан 4704 кг гача бўлиши мумкин. Табиий ҳолдаги ҳосилдорлиги 150-200 кг атрофида бўлади.

Ўсимлик ўсув даврида ўргимчак кана, шира, ялпиз қўнғизи ва ун шудринг каби зараркундалар, занг ва фузариоз билан касалланишни олдини олиш мақсадида митак, байлетон ва каллоидли олтингугурт препаратлари билан ўсув даврида пуркаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Хом-ашёни тайёрлаш. *Ziziphora* туркумига мансуб вакилларни ер устки қисми ўсимлик гуллашни бошлаган даврда терилади, ўроқ, пичоқ ёки тоққайчи билан кесилади. Қалин бўлиб ўсган ўсимликлар бегона ўтлардан тозаланади, кейин эса ёнига қийшайтириб тўғриланади ва ўриб олинади.

Қуритиш. Хом-ашёлар ҳар хил кўринишда турли хил ҳароратда қурилади. Эфир мойларини сақлайдиган хом-ашёлар жумладан, *Ziziphora* туркумига мансуб вакиллар 30-35°С дан юқори бўлмаган ҳароратда қурилади. Юқорироқ ҳароратда қуритиш эфир мойлар миқдорининг тез камайишига ва хом – ашё қийматининг пасайишига олиб келади.

Бироқ, қоидага кўра хом-ашёни иситиш ҳарорати 50-60°С дан юқори бўлиши керак эмас, чунки юқори ҳароратда айрим доривор моддалар парчаланади. Хом-ашёни очик ҳавода, айвон, бостирма ёки хоналарда ҳаво билан қуёш иссиғидан фойдаланиб қуритиш мумкин. Фақат ёз ва эрта кузда қуруқ об – ҳаво шароитида очик ҳавода қуритиш мумкин.

Хом-ашё куритишнинг ушбу усулида куёш нурлари таъсирида керакли биологик фаол моддалар парчаланиб кетмайди. Хом – ашё брезентга ёки бошқа матолар устида куритилади. Кечкурун уни шудрингдан ҳимоя қилиш учун ёпиш зарур. Кўпроқ очик айвонлар тагида куритиш мақсадга мувофиқдир, чунки бу жойларда шамол айланиши яхши бўлади ва хом–ашёга учун керакли шароит яратилади.

Айвонлар остидаги сояда амалда барча турдаги доривор ўсимликларнинг хом – ашёсини куритиш мумкин. Доривор хом – ашёни яхши елвизак бўладиган шифир ёки темир том остидаги чердакда ёки ёпиқ хоналарда ҳам куритиш мумкин. Иссиқ куёшли кунларда чердакларнинг ҳаво ҳарорати 40-50°C га етади. Бундай шароитда хом – ашё тез қурийди, ўз рангини, ҳидини, биологик фаоллигини йўқотмасдан яхши сақланади. Чердакда куритиш майдонини кенгайтириш учун қоплардан, дока ёки бошқа юмшоқ матолардан сўри қилинади. Сўри қаватларининг оралик масофаси 30 –60 см бўлади. Хом – ашё бир хил қалинликда 1–2 см қилиб ёйилади (тахланади), барглар буралмаслиги ёки букилмаслиги учун тўғирланади.

Битта чердакда бир турга мансуб ўсимликдан тайёрланган хом – ашёни куритиш тавсия қилинади. Агар бундай қилишнинг имкони бўлмаса, улар орасидан ўтиш учун жой қилиниб, хом – ашёлар алоҳида жойларда куритилади. Сўрида куритилган хом – ашёнинг сифати яхши бўлади, шунинг учун чердакнинг полига мато ёки бошқа нарсалар тўшалади. Хом – ашёни чердакда куритиш учун яхши шамоллатиб туриш лозим бўлади. Чердакнинг ён тарафларидаги дераза ва эшиклари очиб қўйилади; кўшимча сифатида ҳаво сўрувчи кувурдан ҳам фойдаланиш мумкин. Хом – ашёни чорвачилик фермасининг чердагида куритиш мумкин эмас, чунки у жойларда бошқа бегона ҳидлар бўлади. Ёзги таътил даврида келишув асосида мактаб хоналаридан куритиш учун фойдаланиш мумкин. Совуқ ёмғирли кунларда ўсимликнинг ер остки қисмлари ва меваларидан йиғилган хом-ашё сунъий иситиш орқали куритилади. Бунинг учун турли иситгичлар ва қуритгичдан фойдаланиш мумкин.

Агар хом – ашё енгил бўлиб қолса куритиш тугаган ҳисобланади, сўнгра ўсимликнинг қуриган барглари, гуллари ва тўпгуллари кукун қилиб майдаланади; илдизи, илдизпояси, пўсти, поялари синиб кетадиган хусусиятга эга бўлади; сувли мевалари ёйиб жойлаштирилади ва уларни нам қўл билан сиқилмайди. Турли хил ўсимликларда уларнинг ҳар хил қисмлари қуруқ хом – ашё ҳисобланади. Ўсимлик органларидан тайёрланган ўртача қуруқ хом–ашё қуйидагича бўлади (%): ўтлар – 20 – 25; барги – 15– 25; гуллари ва тўпгуллари – 14 – 25 фоизни ташкил қилади.

Сақланиши. Қуритилган ўсимликлар матолардан қилинган қопчаларга ёки қоғоз пакетларга солинади ва мустаҳкам ясалган яшик ёки саватларга жойлаштирилади. Агар хом–ашё таркибида эфир мойлари ёки бошқа учувчи моддалар бўлса, унда уни пўкак билан оғзи мустаҳкам бекитилган шиша идишларда сақланади. Тайёр бўлган доривор хом – ашё куруқ, салқин, яхши шамоллайдиган хонада, қоронғи жойда сақланади: гуллари, ўтлари ва барглари – 1–2 йил; илдизпояси – 2–3 йил шифобахшлик хусусиятини йўқотмайди.

Адабиётлар:

1. Ёзиев Л.Х., Арабова Н.З. Доривор ўсимликлар. -Қарши: Насаф, 2017.
2. Курмуков А.Г., Белолипов И.В. Дикорастущие лекарственное растения Узбекистана. –Т.: Extremumpress, 2012. - 288 с.
3. Халматов Х.Х., Харламов И.А., Мавланкулова З.И. Лекарственные растения Центральной Азии. –Т.:Абу Али Ибн Сино, 1998. -296 с.